

फणसाड अभ्यारण्य , कोर्लई किल्ला

(४-६-२००५ ते ५-६-२००५)

‘वासोटा - नागेश्वर’ trek करून आम्हाला दोन महिने उलटले होते. जून महिना सुरु झाला होता. आता सर्वांना पावसाळ्यातील trek चा वेध लागला होता. तशी पावसाच्या आगमनाची चिन्हं आभाळात अजिबात दिसत नव्हती, पण आषाढ महिना सुरु झाला की जसे वारकन्यांना पंढरीच्या वारीचे वेध लागतात, तसे जून महिना सुरु झाला की आम्हां गडकन्यांना दुर्गवारीचे वेध लागतात.

अजूनही अंगाला उन्हाची झाल जाणवत होती. त्यामुळं जवळपासचं, जारूत दमछाक न करणारं आणि दोन दिवसांत बघून होण्यासारखं एखादं ठिकाण शोधण्यात आम्ही दंग झालो. शेवटी अमित आणि मिलिंदनं आमच्या ‘पंढरी’ चा शोध लावलाच ! ‘फणसाड अभ्यारण्य आणि कोर्लई किल्ला !’

बरं ! पुढे जाण्यापूर्वी थोडसं आमच्या चमूविषयी ! तसा वासोट्याचाच ग्रुप होता. फक्त मंदार आणि सखू काही कारणांमुळे येऊ शकणार नव्हते. पण, त्यांच्या जागी दोन नवे चेहरे आले होते. त्यातला एक चेहरा सुंदर होता..... मानसी सोमण आणि जयदीप करमरकर... आता ह्या नावांतला कुठला चेहरा सुंदर होता, हे ठरवणं मी जाणत्यांच्या हाती सोपवतो !

असो ! शुक्रवारी, ३ तारखेला, रात्री १२ वाजता, शिवाजी पार्कातून आमच्या सैन्यानं Qualis वर स्वार होऊन फणसाड अभ्यारण्याकडे कूच केलं. बन्याच दिवसांनी सर्वांची गाठभेट झाली होती. त्यामुळं आमच्या गप्पांना अगदी ऊत आला होता. नवीन चेहन्यांशी ओळख झाली. गाडीने सुख्खा फणसाडकडे जाण्याच्या ओढीने वेग घेतला होता.

प्रथम फणसाड अभ्यारण्याविषयी आणि तिथल्या वन्यजीवनाविषयी थोडक्यात जाणून घेऊ या ! रायगड जिल्ह्यातील मुळड व रोहा तालुक्यातील डोंगर भागांवर हे अभ्यारण्य पसरलेलं आहे. महाराष्ट्रातील अरबी समुद्रालगतचं हे एकमेव अभ्यारण्य आहे. ह्याचं एकूण क्षेत्रफल ५२.७९ चौ. कि.मी. आहे. थोडं नजिकच्या इतिहासात डोकावून पाहिलं तर असं लक्षात येतं की, स्वातंत्र्यपूर्व काळात हे अभ्यारण्य म्हणजे जंजिन्याचे नवाब सिद्धी याचं खाजगी शिकारक्षेत्र होतं. त्यानं इथे रस्ते बनवले. नंतर सरकारी वृक्षतोड, लाकडी कोळसा निर्मिती व बॉक्साईट उत्खननामुळे येथील समृद्ध वनस्पतीसृष्टीचा न्हास होऊ लागला. महाराष्ट्र शासनानं सन १९९६ साली अधिसूचनेद्वारे ह्याला अभ्यारण्य म्हणून घोषित केलं. सन १९९४ मध्ये हे अभ्यारण्य वन्यजीव विभाग, ठाणेकडे सोपविण्यात आलं.

हवामानाविषयी बोलायचं झाल्यास, समुद्र जवळ असल्यानं इथलं हवामान विशेषत: विषम व दमट असतं. संपूर्ण वर्षभरात सरासरी २४०० मि.मी. इतका पाऊस पडतो. ह्या अभ्यारण्यात मुख्यत्वे तीन प्रकारची वनं आढळतात. पश्चिमेकडील डोंगरउत्तारावर शुष्क पानगळीची वनं, डोंगरमाथ्यावर उष्णकटिबंधीय मिश्र वनं आणि वैरार्गिक बारमाही ओढ्यांच्या काठावर सदाहरित वनं. वनांच्या संमिश्र अस्तित्वामुळे पक्ष्यांची व प्राण्यांची विविधता इथं आढळून येते. बिबट्या, वाघ, तरस, कोल्हा, सांबर, भेकर, रानडुक्कर, लंगूर, पिसोरी, शेकळ व साळींदर इ. प्रकारचे प्राणी आढळतात. प्राणीतज्ज श्रीमती ऐनी बोर्जेस यांना समुद्रसपाटीवरील जंगलात भारतात प्रथमच ह्या अभ्यारण्यात ‘शेकरू’ (Giant Squirrel) खार आढळून आली. ही खार साधारणपणे ८ ते १२ घरटी बांधते. ही जात अतिदुर्मिळ म्हणून गणली गेली आहे.

गुण्याचा माळ, चाकाचा माळ आणि बांध तलाव परिसरात सांबर व डुकरांच्या लोळण्याच्या जागा आहेत. स्थानिक भाषेत त्याला 'लोटण' असं म्हणतात.

इथलं आणखी एक वैशिष्ट्य म्हणजे बारमाही पाण्याचे झारे ! स्थानिक भाषेत त्यांना 'गाण' म्हणतात. फणसाड अभ्यारण्यात अशा एकूण ३० गाणी आहेत. त्यापैकी सावरट गाण, चिखलगाण, फणसाड गाण व खरवत गाण प्रेक्षणीय आहेत. ह्या गाणी म्हणजे डोंगरांच्या पायथ्याशी राहणाऱ्या गावातील लोकांचे जीवनस्रोत आहेत. ह्या गाणी घनदाट वृक्षराजीने वेढलेल्या आहेत. काही दुर्मिळ वनस्पती व प्राणी गाणींच्या ठिकाणी आढळतात. उदा. गारंबी वेल, रानकेवडा, मधुलता, सीतेचा अशोक, साझेरी व सुरंगी प्रकारच्या वनस्पती, Three-toed kingfisher प्रजातीचे पक्षी, शेकरु व Southern Birdwing आणि Common Map जातीची फुलपाखर आढळतात. फणसाड अभ्यारण्यात एकूण ७७ प्रकारची फुलपाखर आढळतात. चिखलगाण किंवा फणसाड गाणींच्या ठिकाणी टायगर जातीची फुलफाखर व कॉमन क्रो थव्याच्या रूपात उडताना दिसतात. अभ्यारण्यात आढळणारं सर्वात लहान फुलपाखर 'पेल ग्रास ब्ल्यू' पावसाळी व उन्हाळी गारव्याच्या ठिकाणी समुहाने उडताना आढळतं. 'ब्ल्यू मॉर्मॉन' हे या अभ्यारण्यातील सर्वात मोठं फुलपाखर आहे. 'ब्ल्यू ओक लीफ' जातीच्या फुलपाखराचे रंग सुकलेल्या पानासारखे असतात. त्यामुळे पक्षी, सरडे किंवा एखादा पर्यटकही संभ्रमित होतो. तसंच हे फुलपाखर खोडावर बसताना उलटं बसतं, त्यामुळे एखादं सुकलेलं पानच खोडाला लटकत आहे, असं वाटतं.

तर असं हे विविध छटांनी नटलेलं स्थल निवडल्याबद्दल मिलिंद आणि अमितला शतशः धन्यवादच दिले पाहिजेत ! आमच्या अभिजीतनं मग तिथले फॉरेस्ट ऑफिसर - हिंशंद्र नाईक यांना फोन करून Lodge आधीच बुक करून ठेवलं.

आम्ही पहाटे ४.०० - ४.३० च्या दरम्यान फणसाड अभ्यारण्याच्या प्रवेशद्वारापाशी येऊन पोहोचलो. बाहेर दाट काळोख होता. आम्ही उतरून पाहिलं तर प्रवेशद्वाराला कुलुप घातलं होतं. सर्वत्र स्मशान शांतता होती. पण रातकिड्यांची नादमय किरकिर त्या शांततेला भेदत सजीवांच्या अस्तित्वाची जाणीव आम्हाला करून देत होती. आम्ही हाका मारल्या. पण कुणी प्रतिसाद दिला नाही. आम्ही मग आपापले torch पेटवून त्या अंधाराला छेद देण्याचा केविलवाणा प्रयत्न करू लागलो. प्रवेशद्वाराच्या डाव्या अंगाला फणसाड अभ्यारण्याच्या नकाशाचा फलक रोवला होता. त्या नकाशावरून अभ्यारण्याच्या प्रचंड विस्ताराची आम्हाला कल्पना आली. प्रवेशद्वाराच्या उजव्या अंगाने आत जायला एक लहान वाट होती. मग मिलिंद, अचला आणि अमित त्या वाटेने आत गेले. पण काही वेळातच निराश होऊन परत आले. कारण आतमध्ये कसलाच मागमूस लागत नव्हता. एव्हाना अभिजीत आपली Sleeping-mat खाली जमिनीवर अंथरून तीवर ताणून द्यायच्या बेतात होता. इतक्यात आत एक मोठा लाईट लागला. आम्ही लगेच तिकडे वळलो. थोडं आत गेल्यावर ३-४ Lodge आम्हाला दिसल्या. आम्ही नाईकांच्या नावाने हाका मारल्या. नाईक समोरच्याच घरातून बाहेर येऊन आमच्यापुढे दत्त म्हणून उभे ठाकले. त्यांच्याकडून आम्हाला रात्रभर वीज गेल्याचे कळले. नशीब ! ती वेळेवर धावून आली आमच्या मदतीला.... ! मग काय.... अभिजीतला नाईलाजानं उठावं लागलं. गाडी आम्ही आत घेतली आणि एका Lodge मध्ये सर्वांनी मर्स्त ताणून दिलं.

सकाळी आम्ही जरा उशिरानेच उठलो. गाडीत अवघडल्यासारखं बसावं लागल्यामुळे अंग जरा दुखत होतं. पण ह्या विश्रांतीनंतर आम्ही छान ताजेतवाने झालो. आंघोळीची गोळी घेतली. मग योगेशने मर्स्तपैकी चहा आणि कांदेपोहे केले. कौतुकाची गोष्ट म्हणजे ह्या कामात त्याला मुलींनीही थोडा हातभार लावला.

थोड्या वेळाने नाईक साहेबांकडे गेलो. त्यांनी फणसाडची व्यवस्थित माहिती सांगितली. आम्हाला अभ्यारण्याविषयीची माहिती पुस्तिका दिली. मला तेवढ्यात त्यांच्या घरात एक भलीमोठी शेंग तलवारीसारखी

भिंतीला टांगून ठेवलेली दिसली. जवळजवळ सहा फूट तरी लांब शेंग होती. चौकशी केली असता कळलं की ती गारंबीच्या वेलीची शेंग आहे. नाईकांनी आम्हाला त्यांच्याकडील फोटोंचे ७-८ अल्बम सुख्खा पहायला दिले. त्यातले बरेच वन्यजीवांचे फोटो त्यांनी स्वतः काढले होते. ते फोटो पाहून एका वनरक्षकामध्ये एक अप्रतिम छायाचित्रकार डडला असल्याची आम्हाला जाणीव झाली. ते फोटो आम्ही आमच्याकडे जरा सवडीने बघण्यासाठी ठेवून घेतले. नाईकांनी संध्याकाळी Search-light घेऊन आपण अभयारण्यात एक फेरफटका मारून येऊ, असं म्हटल्यावर तर आम्ही सारे बेहद खुश झालो.

सकाळचे १० वाजले होते. आम्ही आमची ‘सवारी’ बाहेर काढली आणि सावरट गाणीच्या दिशेने निघालो. रस्ता कद्या होता. मी उत्साहाने गाडीच्या टपावर जाऊन बसलो. गाडीही संथ गतीने पुढे जात होती. वाटेतल्या खाचखळज्यांवर थोडी कलत होती. पूर्वच्या काळी राजे लोकांना हत्तीच्या अंबारीत बसून जाताना असंच वाट असेल, हा विचार माझ्या मनाला चाढून गेला. अधूनमधून झाडांच्या कललेल्या फांद्या माझ्या शरीराचा वेध घेण्याचा प्रयत्न करत होत्या. पण मीही त्यांना शिताफीने चुकवत होतो. हळूळू आम्ही घनगर्द अरण्यात प्रवेश करत होतो. झाडाझाडांवर पक्ष्यांची सुमधुर मैफल रंगलेली होती आणि आम्ही त्याचा रसिकतेने, वृत्त होऊन आस्वाद घेत होतो. किती वेगळ्या तन्हेचे पक्ष्यांचे आवाज होते.... केवढी सुमधुरता ! किती लयबद्धता ! जवाबच नाही ! कुणी पक्षी लयबद्धतेनं सुरेख शीळ घालत होते, तर कुणी तेवढ्याच तन्मयतेनं ‘मालकंस’ आळवत होते..... काही छोटी पाखरं आपापसांत ह्या फांदीवरून त्या फांदीवर असा शिवाशिवीचा खेळ खेळण्यात दंग झाली होती.

आम्हा सर्वांच्या नजरा कॅमे-न्यासारख्या आजूबाजूचे दृश्य टिपत होत्या. एखादं जनावर नक्की दिसेल ह्या आशेनं आमच्या नजरा नकळत ताणल्या जात होत्या. पण काही केल्या कुणी दृष्टीस पडत नव्हतं. माझी नजर उजवीकडे होती. एवढ्यात मला एक प्राणी आपली मान उंच करून आमच्या गाडीच्या दिशेने रोखून बघताना दिसला. मी ओरडलो, “थांबा !.....” गाडी थोडी पुढे जाऊन उभी राहिली. सर्वांनी पटापट बाहेर उड्या मारल्या. आम्ही त्या दिशेने गेलो. पण त्या प्राण्याचा पत्ताच नव्हता. एकतर त्याच्या शरीराचा रंग दगडाच्या रंगासारखाच होता. त्यामुळे शोधणंही कठीण जात होतं. पण एवढं मात्र नक्की होतं की ते जनावर तिथून अजिबात हललं नव्हतं. नाहीतर झाडी सळसळल्याचा किंवा पाला-पाचोळ्याचा थोडातरी आवाज झाला असता. आम्ही निराश होऊन परत फिरणार इतक्यात मला एका दगडावर खवले-खवले असल्यासारखं काहीतरी पडलेलं दिसलं. मी क्षणभर रोखून बघितलं तर तो तोच प्राणी होता. आम्ही दबकत पुढं जाऊ लागलो, पण आमची चाहूल लागून तो प्राणी क्षणार्धात उठला आणि सरपटत झाडीत दिसेनासा झाला. भिंतिदनं सांगितलं ती मोठी ‘घोरपड’ होती. चला ! आमच्या प्राणीदर्शनाची सुरुवात तर घोरपडीने झाली !

अधूनमधून टपावर आम्ही जागा बदलत होतो. खालच्या काही लोकांना वरती बढती भिंत होती आणि टपावर दोनच माणसं बसू शकत असल्यामुळे दुसऱ्यांना नाईलाजाने वरच्या पदाचा त्याग करावा लागत होता. एरवीदेखील वरच्या पदाचा स्वेच्छेने कोण त्याग करतो ?

एका ठिकाणी वळणावर एवढा चढ होता की आम्हाला गाडीतून खाली उतरावं लागलं. तेव्हाच गाडी तो चढ चढू शकली. पुन्हा धीम्या गतीनं गाडी रस्ता तुडवू लागली. अचानक मानसी आणि अजून दोघा-तीघांना गाडीसमोरून एक भेकर (Barking Deer) जाताना दिसलं. त्यांनी थांबायचा इशारा दिला. आमची नजर समोर जाईपर्यंत ते चपळाईनं रस्ता ओलांझून दुसऱ्या बाजूला गेलं. आम्ही त्याचा पाठलाग करण्याच्या उद्देशाने पुन्हा गाडीतून उतरलो आणि उजव्या अंगाच्या झाडीत शिरलो. एखाद्या डलेल्या अतिरेक्याचा पाठलाग करताना जवान जसे बंदूका सरसावून घरादारांत, झाडीत शिरतात, तसे आम्ही आपापले कॅमेरे सरसावून भेकराला कॅमे-न्यात टिपण्याच्या उद्देशाने तिथल्या झाडीत शिरलो. विरोधाभास इतकाच होता की, त्या ‘अभया’रण्यामध्ये

आम्हीच खरे अतिरेकी, घुसखोर होतो आणि वन्यजीवनात ढवळाढवळ करत होतो. पण आमचा हेतू नक्कीच चांगला होता. आता माणसाचा हेतू कितीही स्वच्छ असला तरी त्याचा प्राण्यांना त्रास होत असेल, हे कळूनही नकळत आमची पावलं भान हरपल्यामुळे पुढं पुढं पडत होती. पण ते भेकर शिताफीनं आमच्या हातावर तुरी देऊन निसटलं होतं. आम्ही पुन्हा मागे वळलो. ज्यांनी त्या भेकराला पाहिलं ते भाग्यवानच म्हणायचे !

शेवटी आम्ही सावरट गाणीच्या ठिकाणी पोहाचलो. एक स्वच्छ तळं होतं तिथं. आजूबाजूच्या हिरव्यागार झाडांनी आपल्या प्रतिबिंबरूपी कुंचल्यानं पाण्याला हिरवा रंग दिला होता. निरनिराळ्या प्रकारच्या फुलपाखरांचे थवे अवती-भवती बागडत होते. जणूकाही ती फुलपाखरां आमच्या आगमनाचे आपल्या दोन चिमुकल्या पंखांनी टाळ्या वाजवून स्वागतच करत होती. आम्ही काही वेळ काठाशी बसलो. सहज पाण्यात पाहिलं (वाचकांनी वाक्प्रचाराचा शब्दशःच अर्थ घ्यावा... एरवी सहजासहजी कुणी कुणाला पाण्यात पाहात नाही !) तर बेडकांची आपापसांत लांबवर उड्या मारण्याची स्पर्धाच चालू होती. आम्हीदेखील अर्चंबित होऊन त्यांचा हा खेळ बघत होतो. मध्येच दोन पाणसाप ‘कोण वरं पाहुणेमंडळी आली आहेत बाहेर.....’ असं म्हणत पाण्याबाहेर क्षणभर डोकावून आपलं नाक मुरडत पुन्हा पाण्यात दिसेनाऱ्ये झाले. मला वाटलं, त्यांच्यामध्ये ‘कोब्रा’ चा थोडा अंश असावा. एरवी असा पाहुण्याचार ‘कोब्रा’च करू जाणे !

सावरट गाणीचा निरोप घेऊन आम्ही दुपारी *lodge* वर परतलो. भोजन विभागानं गरमागरम खिचडी आणि रस्सा बनविण्यास प्रारंभ केला. गप्पा-टप्पा चालू होत्याच. गप्पांच्या ओघात मानसी Law च्या दुसऱ्या वर्षाला आहे असं कळलं. मिलिंदिनं लगेच आपलं तोंड उचकटलं, “Section 5 of Negotiable Instrument Act, 1881 says - A Bill of Exchange is an instrument in writing containing an unconditional order, signed by the maker; directing a certain person to pay a certain sum of money, only to or to the order of, a certain person or to the bearer of the instrument. बरोबर आहे की नाही मानसी ?” Bill of Exchange ची त्याने धडाधड, न अडखळता म्हणून दाखवलेली definition ऐकून तर मी चाटव पडलो. मला क्षणभर मानसीचा चेहरासुद्धा आपल्या मेंदूतील आठवणीतल्या फायलीचं department शोधण्यात गुंतलेला दिसला. पठ्यानं कधीकाळी कॉलेजला असताना ती definition पाठ केली होती.

मग खिचडी - रस्स्यावर यथेच्छ ताव मारून झाला. अचलानं घराहून येताना स्वतः रव्याचे लाडू वळून आणले होते. त्यांचा प्रयोग तिला आम्हा सर्वावर करायचा होता..... लाडू अगदी अप्रतिम झाले होते. काही मिनिटांतच लाडवाचा डबा फर्स्त करून लाडवांच्या पसंतीची पोचपावती आम्ही तिला तिथल्यातिथंच दिली. आपल्या होणाऱ्या भार्येच्या पाककलेचं कौतुक सर्वांकडून ऐकून मिलिंद मनातल्या मनात लाजला आणि पानातल्या शेवटच्या लाडवाला त्यानं सरल आपल्या पोटाचा मार्ज दाखवला.

अमितनं UNO (उनो) चे पत्ते आणले होते. मग जेवणानंतर आमचा ‘उनो’ चा डाव चांगलाच रंगला. नाईकांकडून घेतलेले फोटोसुद्धा बघणं सुरु होतं. कोळी, शेकळ, फुलपाखर, ससे, साप, विविध पक्षी, भेकर आदि बन्याच वन्यजीवांचे आणि वनस्पतींचे फोटो त्यात होते. मध्येच शाळेच्या आठवणी निघाल्या. सर्वाचा आपापल्या शाळांविषयीचा अभिमान जागृत झाला. एकेकाने शाळेत कर्से पराक्रम केले होते, त्याची उजळणी झाली आणि ‘आता शाळा पूर्वीसारखी राहिली नाही. आमची बॅच बाहेर पडली आणि सारं संपलं....’ असं बहुतेक प्रत्येकाने निरनिराळ्या सुरात म्हणून दाखवलं. अमित बालमोहनचा तर टिंगू (संघमित्रा) किंग जॉर्जची. त्यामुळं त्यांचंही शाढिक युद्ध जुंपलं आपापल्या शाळांविषयी.... मग थोडा वेळ सर्वांनीच विश्रांती घेतली.

संध्याकाळी ६.३० च्या सुमारास नाईकांनी आम्हाला हाक मारली. प्राण्यांची बाहेर पडण्याची बहुधा हीच वेळ असते. मग नाईकांनी त्यांच्याबरोबर Search-light घेतला आणि आम्ही गाडीतून चिखलगाणीच्या रोखाने निघालो. नाईक आम्हाला अगदी उत्साहाने झाडांची, प्राण्यांची माहिती सांगत होते. वाटेत चाकाचा माळ लागला. तिथे सांबरांनी लोक्लून तयार केलेलं ‘लोटण’ नाईकांनी आम्हाला दाखवलं. एका झाडावर Giant Spider राहत असल्याचं नाईकांनी आम्हाला सांगितलं. तो कोळी काही आम्हाला दिसला नाही, पण त्याची असंख्य पिलं मात्र झाडावरून फिरताना दिसली. आमची गाडी पुढे जातच होती. एव्हाना अंधाराने आपली काळी छाया अधिक गडद करण्यास प्रारंभ केला होता. सर्वत्र नीरव शांतता पसरली होती.

आम्हा सर्वांच्या नजरा Search light च्या प्रखर प्रकाशझोतासमोर खिळून राहिल्या होत्या. पण काही केल्या एकही प्राणी दिसत नव्हता. वाघाची डरकाळी सुख्खा कानी पडत नव्हती. खरंच ! नशीबच लागतं अशा वेळी प्राण्याचं दर्शन घडायला ! मध्ये एक मोकळा माळ लागला. एक छोटा काळा पक्षी आम्हाला वाटेवरच बसलेला दिसला. नाईक म्हणाले, ‘‘तो ‘रातवा’ (Night Jar) आहे. त्याच्या डोळ्यांवर प्रकाशझोत टाका म्हणजे तो उडणार नाही, तिथंच बसून राहील. लाल डोळे छान चमकतात त्याचे. हा पक्षी जमिनीवर एखाद्या खड्यात सुरक्षित ठिकाणी आपली अंडी घालतो. आसपासच जमिनीवर त्यानं अंडी घातली असली पाहिजेत....’’ आम्ही लगेच आसपास अंड्यांचा शोध सुरु केला. पण अंडी काही आम्हाला गवसली नाहीत. रातव्यावर Torch मारून त्याचे फोटोदेखील काढून झाले. काही वेळ तिकडे आम्ही वाट बघितली, पण ना कुणा प्राण्याचा आवाज ना चाहुल... सहज वरती आकाशाकडे पाहिलं तर तान्यांचा खच पडला होता. तारे आपले डोळे मिचकावीत आमची मजा पाहत होते. इतक्यात मला एक उल्का पडताना दिसली. मी चटकन एक छोटंसं मागणं मागितलं. असं म्हणतात की, उल्का पडताना तुम्हाला दिसली आणि तुम्ही तत्काणी काही मागितलं, तर ते खरं होतं. पण ते कुणाला सांगायचं नसतं. त्यामुळे ते गोड गुपितच राहू दे..... मिलिंदने तेवढ्यात एक उपग्रह सुख्खा आम्हाला दाखवला.

जंगलात रात्री फिरण्याची हौस मात्र आही पुरेपुर भागवली. तो एक वेगळाच अनुभव होता. मग परतीच्या वाटेने निघालो. Lodge वर पोहोचलो. तेवढ्यात योगेशला एक रंगीबेरंगी पाल बाहेर दिसली. झालं..... तिचं निरनिराळ्या angles मध्ये फोटोसेशन सुरु झालं..... अगदी रट्टँ वैरे लावून..... ती पालसुख्खा व्यवस्थित न लाजता पोझ देत होती. तिनं चुकूनमाकून टीव्हीवरचा फोटोसेशनचा प्रकार पाहिला असावा कदाचित ! योगेशनं एखाद्या सुंदर मुलीचं फोटोसेशनदेखील इतक्या उत्साहानं केलं नसावं, असं त्याच्या चेहन्यावरच्या ओसंझून वाहणाऱ्या समाधानाकडे पाहून मला वाटलं.

असो ! मग जेवणाऱ्याण उरकून आम्ही सर्वजण उरकून आम्ही सर्वजण शतपावली करायला बाहेर रस्त्यावर आलो. बाहेर अंधार तर मी म्हणत होता. थोळं पुढं चालत गेल्यावर एका झाडावर आम्हाला अतिशय विहंगम दृश्य दिसलं. असंख्य काजव्यांनी ते झाड व्यापून टाकलं होतं. ही निसर्गनिर्मित रोषणाई पाहून तर आमच्या डोळ्यांचं पारणंच फिटलं ! काही ठराविक सेकंदांनंतर संपूर्ण झाड काजव्यांनी दिपून जायचं आणि पुन्हा काही क्षण मिडू अंधार ! निसर्गाची ही किमया योगेशनं आपल्या कॅमेर्च्यात साठवून ठेवली. थोळ्या वेळाने आम्ही Lodge वर परतलो आणि अंथरुणात एकेकाने आपलं अंग झोकून दिलं.

पहाटे ६ - ६.३० च्या सुमारास अमित सर्वांना हाका मारून उठवत होता. पण सर्वांचा ‘कुंभकर्ण’ झाला होता. मी जरा वेळाने उठलो. बघतो तर अमित वैतागलेला चेहरा करून बाजूला पहुडला होता. मग मी बाहेर जाऊन एक फेरफटका मारून आलो. सारं रान तर केव्हाच जागं झालं होतं. Lodge च्या मागच्याच बाजूला एक लहानशी रोपवाटिका होती. त्यात विविध प्रकारच्या औषधी वनस्पती, फुलझाडं, फळझाडं यांची लागवड करण्यात आली होती. फुलपाखरांचं फुलांशी हितगुज चाललं होतं. एक अननय जमिनीतून बाहेर छान डोकावत

होता. थोड्या वेळानं अमितसुद्धा पाठीमागे आला. मला इवली-इवली रोपं पाहून बहिणाबाईच्या अहिराणी भाषेतील एका कवितेची आठवण झाली. धरित्रीच्या कुशीत झोपलेलं बी-बियांनं कसं अलगद प्रकट होतं, ह्यांच वर्णन त्यांनी फार सुरेख शब्दांत बांधलयं. त्या म्हणतात -

‘‘उन-वान्याशी खेयतां
एका एका कोंबातून
पर्गटले दोन पानं
जसे हात जोडीसन
टाया वाजविती पानं
दंग देवाच्या भजनी’’

अमितचं लक्ष इतक्यात एका धीवर पक्ष्याकडे गेलं. तो पक्षी जरा दूर बसला होता. आम्ही थोडं जवळ जाऊन निघालो, एवढ्यात धीवर भुर्कन् उडून गेला. एक पांढरा शुभ पक्षीही आम्हा दोघांना दिसला. अप्रतिम लावण्य होतं त्यांचं. मग मी तिथल्याच एका आंब्याच्या झाडावर चढलो आणि ३-४ पिशत्या भरून आम्ही कैन्या काढल्या. Lodge वर परतलो तर अजूनही सर्व कुंभकर्ण घोरत पडलेले होते. मग मात्र आम्ही एकेकाला बळजबरीनं उठवलं. कारण पुढचा ठरलेला बेत वेळेत अमलात आणायचा होता.

सकाळी ९.३०-१० च्या सुमारास आम्ही पुन्हा एकदा फेरफटका मारायला चिखलगाणीच्या दिशेनं निघालो. वाटेत गडग्याचा माळ, चाकाचा माळ लागले. रात्री जिथे आम्ही मोकळ्या माळावर थांबलो होतो, त्याच्या कडेला एका उंच झाडावर मजबूत मचाण बांधलेलं होतं. मग शिडीवरून आम्ही सारे त्या मचाणावर चढलो. वरुन पाहिलं तर आसपासचा बराच भाग दृष्टिक्षेपात येत होता. वाटेत जयदीपला झाडावरून उड्या मारत असलेलं शेकरू (Giant Squirrel) दिसलं. आम्ही देखील त्याचं ओझरतं दर्शन घेतलं. आपल्या ह्युबकेदार लांब शेपटीचा वापर करून ते लीलया एका फांदीवरून दुसऱ्या फांदीवर झेप घेत होतं. मी आणि अमित गाडीच्या टपावर बसलो होतो. मधूनच कवितांचा विषय निघाला. अमितनं मला मंगेश पाडगावकरांच्या, वसंत बापटांच्या काही सुरेख कविता मृणून दाखविल्या. त्याच्या अशा बन्याच कविता तोंडपाठ होत्या. मला मनोमन अमितचं कौतुक वाटलं. काही वेळातच आम्ही चिखलगाणीला पोहोचलो. तियं तळ्याच्या बाजूलाच झाडाच्या बुंध्यासारखं दिसणारं सिमेंट-विटांनी बांधलेलं एक मचाण होतं. रात्री त्यात बसून लोखंडी गजांआङून तळ्यावर पाणी पिण्यासाठी येणारे प्राणी बघण्यासाठी ही व्यवस्था केली होती. आम्हा सर्वानाच ती कल्पकता आवडली.

तिथलं निसर्गसौंदर्य न्याहाळून थोड्या वेळानं आम्ही परत Lodge वर आलो. मी थंड पाण्याने स्वच्छ आंघोळ केली. बाकी सर्वजण काशिदच्या समुद्रकिनान्यावर जाऊन तिथेच मनसोक्त डुंबण्याचा आनंद लुटणार होते. मला अगदी मनापासून समुद्राच्या खान्या पाण्यापेक्षा नदीच्या गोड्या पाण्यात डुंबायला जास्त आवडतं. त्यामुळं मी समुद्रात डुंबायला स्पष्ट नकार दिला. नाईकांना त्यांचे फोटोंचे अल्बम परत दिले. त्यांच्या घरातून ती भली मोठी गारंबीच्या वेलीची शेंग घेऊन तिच्यासोबत फोटो काढून झाले. सामानाची आवराआवर केली आणि फणसाड अभयारण्याचा भावपूर्ण निरोप घेऊन आमची गाडी आता परतीच्या प्रवासाला लागली.

वाटेत काशिदच्या समुद्रकिनान्यावर आम्ही उतरलो. वा ! काय स्वच्छ किनारा होता.... बरेच लोक समुद्रस्नानाचा आस्वाद घेत होते. भर दुपारची वेळ असल्यामुळे वाळू छान तापली होती. त्यामुळे वाळूवरून झापाझाप पावलं टाकत मंडळी समुद्रात डुंबायला गेली. समुद्राच्या लाटासुद्धा त्या सर्वांना मिठी मारण्यासाठी अवखलपणे पुढे झेपावल्या. माझे तळपायसुद्धा पोळायला लागले, मग माझ्या पावलांनी सुद्धा आपसुक समुद्राच्या लाटांचा गारव्यासाठी आश्रय घेतला. न भिजणारा असा मी एकटाच होतो. त्यामुळे कॅमेरा माझ्याकडे

होता. मग मंडळीचे फोटो काढून झाले. सर्वांच्या घेहन्यावर आनंद अगदी ओसंझून वाहत होता. बन्याच वर्षानी मी समुद्रकिनान्यावर गेलो होतो. मला एकदम माझ्या बालपणीची आठवण झाली. वाळूचे किल्ले, भाजलेली गरमागरम कणसं, वाळूत वेचलेले शंख-शिंपले, त्यांच्या गुंफलेल्या माळा, घोडागाडीतून रपेट, शांत सूर्यास्त.... मग शाळेत शिकलेली एक सुंदर कविता आठवली -

‘‘आवडतो मज अफाट सागर
अथांग पाणी निळे
निळ्या-जांभळ्या जळात केशर
सायंकाळी मिळे

मऊ मऊ रेतीत कधी मी
खेळ खेळलो किती
दंगल दर्यावर करणान्या
वान्याच्या संगती

छडकावरुनी कधी पाहतो
मावळणारा रवी
ठगाठगाला फुटते तेव्हा
सोनेरी पालवी

तुफान जेव्हा भांडत येते
सागरही गर्जतो
त्यावेळी मी चतुरपणाने
दूर उभा राहतो.’’

मंडळींनी तासाभरात आटोपत घेतलं. कारण, अजून कोर्लई किल्ला करायचा होता. जवळच एका हॉटेलात आम्ही जेवण घेतलं आणि कोर्लई किल्ल्याच्या रोखाने निघालो. रेवंडा खाडीच्या मुखाशी डोंगरावर हा किल्ला उभारलेला आहे. थोडंसं किल्ल्याच्या इतिहासाविषयी जाणून घेऊ या. कोर्लई किल्ल्याला ऐतिहासिक दृष्टिने अतिशय महत्त्वाचं स्थान होतं. आपण भारताच्या दक्षिण किनान्यापासून वर मुंबईपर्यंत उभारलेल्या जलदुर्गाचा (जंजिरा, पद्मदुर्ग, कोर्लई, कुलाबा आणि सागरगड, खांदेरी-उंदेरी, चौल – पोर्टुगीजांच्या ताब्यात असलेला प्रदेश) जर बारकाईनं अभ्यास केला, तर आपल्याला ह्या किल्ल्याचं महत्त्व सहज लक्षात येईल. तसं पाहिलं तर कोकण किनारपट्टीवर त्यावेळी सिद्धींची बन्यापैकी हुक्कमत होती. त्यामुळं त्यांच्याशी टक्कर द्यायला बन्याच किल्ल्यांची उभारणी करण्यात आली. चौल आणि मुंबईचं रक्षण करण्यासाठी पोर्टुगीजांनी कोर्लई हा किल्ला उभारला. तेव्हा कुलाबा, सागरगड, खांदेरी-उंदेरी हे उभारले गेले नव्हते. सन १९२९ मध्ये ‘दियोगु लोपिश दि सिकैर’ ह्या पोर्टुगीज गव्हर्नरने लहानशी तटबंदी आणि कूस या किल्ल्यावर उभारले. पुढे हा किल्ला बरीच वर्ष पोर्टुगीजांच्या ताब्यात होता. नंतर हिंदवी स्वराज्याचा आरमाप्रमुख कान्होजी आंगेनं हा किल्ला जिंकून घेतला. सिद्धींच्या हळ्यांपासून या किल्ल्यानं बरीच वर्ष अलिबागचं रक्षण केलं.

आम्ही तिथं पोचून किल्ला चढावयास प्रारंभ केला. पायथ्याशी एक मोठा दीपस्तंभ उभारला होता. तोफा समुद्राच्या दिशेनं तोंड करून व्यवस्थितपणे ठेवण्यात आल्या होत्या. वर जाण्यास आम्हाला फारसा वेळ लागला नाही. किल्ल्याच्या प्रवेशद्वाराजवळ ‘‘लढळ्याशिवाय आत प्रवेश नाही’’ अशी दर्पोक्ती कोरण्यात आली होती. तसा किल्ल्याचा विस्तार लहानच होता. किल्ल्याची रळंदी कमी होती, पण लांबी मात्र जास्त होती. वरून

पाहिल्यास एखादा महाकाय अजगरच आपलं अंग पसरून किनान्याजवळ पहुडला आहे, असा भास झाला असता. किल्ल्याला एकंदरीत सात दरवाजे होते. त्यातले काही मोडकळीस आले होते. तटबंदी मात्र बन्याच ठिकाणी चांगल्या अवरथेत दिसली. जवळपास २०-२२ तोफा आम्ही किल्ल्यावर पाहिल्या. किल्ल्यावर एक मोडकळीस आलेलं चर्चसुख्खा होतं. मध्यभागी नवीनच उभारलेलं तुळशीवृद्धावन होतं. छोटांसं मंदिर होतं. किल्ल्याच्या एका टोकावरून खाली डाव्या बाजूला ‘साळाव’ ची खाडी दिसत होती.

बाहेर ऊन फारच असह्य झालं होतं. आमच्या शरीरातून घामाच्या धारा निथळत होत्या. ४.३० वाजले होते. घरीदेखील वेळेवर पोहोचायचं होतं. एक सबंध फेरफटका मारून आम्ही मग किल्ल्याचा निरोप घेतला.

गाडी सपासप अंतर कापत मुंबईच्या दिशेने दौडत होती. मग जाताना मी संदीप खरेचं ‘कसे सरतील सये माझ्याविना दिस तुझे सरताना आणि सांग सलतील ना.....’ गाण म्हटलं. सर्वांना आवडलं. अमितने तर माझ्याकडचा गाण लिहिलेला कागद त्याच्याकडे ठेवून घेतला. अलिबागच्या पुढे ‘पळी’ गावाला अमितनं गाडी थांबवली. तिकडे एका दुकानात अप्रतिम ‘सोडा’ मिळतो, असं त्यानं सांगितलं. मग काय..... आईस्क्रीम सोडा, चॉकलेट सोडा, जींजर सोडा, लेमन सोडा, फ्रुट सोडा.... किती प्रकारचे सोडे होते त्याच्याकडे. सर्वांनीच सोड्यांची मजा चाखली (actually गिळली...) आणि वर समाधानाच्या ढेकरा दिल्या.

दोन दिवसांत खूप फिरलो होतो, पुष्कळ माहिती मिळाली होती, जाम मज्जा केली होती. गप्पांच्या नादात एलिफन्टन रोड कधी आलं ते कळलंच नाही. गाडी अगदी घराच्या दारापर्यंत यावी असं वाटत होतं. पण नाईलाज होता. मी आणि अचला गाडीतून उतरलो. आम्ही बोरीवली साईडचे असल्यामुळे आम्हाला एकमेकांची पाल्यापर्यंत चांगली सोबत होती. पुढे मात्र मला ‘एकला चालो रे....’ म्हणत मालाडपर्यंत जावं लागणार होतं.

असो ! आम्ही सर्वांनी एकमेकांचा निरोप घेतला. चला ! पावसाळ्यातल्या trek चा शुभारंभ फणसाड अभ्यारण्याने झाला खरा, पण आता सर्वांना वेद लागले होते ते धो-धो कोसळणाऱ्या पावसात चिंब मिजून trek करण्याचे ! पण त्यासाठी वरुणराजाच्या कृपेचा वर्षाव होणं अत्यावश्यक होतं. तेव्हा वरुणराजाची मनोमन करुणा भाकून आमची फौज पुन्हा आपापल्या डेन्यांत दाखल झाली आणि आगामी कूचाची उत्कंठेने प्रतीक्षा करू लागली.